

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

YUNON-RIM MANBALARIDA O'RTA OSIYO TARIXI: MILODDAN AVVALGI VI-IV ASRLAR TARIXI TAHLILI

Redjapov Doniyor Baxtiyarovich

Tadqiqotchi.

e-mail: redjapodb@gmail.com

Annotatsiya.

Mazkur maqolada miloddan avvalgi VI–IV asrlarda O'rta Osiyo hududida kechgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlarning yunon-rim manbalarida aks etishi tahlil qilinadi. Ushbu davr O'rta Osiyo tarixida Ahamoniylar davlati tarkibiga kirish, mahalliy davlatlar va siyosiy tuzilmalarning rivojlanishi, shuningdek, Aleksandr Makedonskiyning Sharqqa yurishlari bilan bog'liq muhim tarixiy jarayonlarni qamrab oladi. Gerodot, Ksenofont, Ktesiy, Arrian, Kvint Kursiy Ruf, Diodor Sitsiliyskiy va Strabon kabi antik mualliflarning asarlarida Baqtriya, So'g'diyona, Xorazm va boshqa hududlar, ularning aholisi, siyosiy hayoti, harbiy salohiyati hamda urf-odatlar haqida qimmatli ma'lumotlar uchraydi. Maqolada yunon-rim mualliflari ma'lumotlarining tarixiy ahamiyati bilan bir qatorda, ularning subyektivligi, geografik va xronologik cheklovlari ham ko'rib chiqiladi. Mazkur manbalarni arxeologik ma'lumotlar va Sharq manbalari bilan qiyosiy tahlil qilish O'rta Osiyoning qadimgi tarixini yanada to'liqroq yoritish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, yunon-rim manbalari, antik tarix, Gerodot, Ksenofont, Ktesiy, Arrian, Strabon, Baqtriya, So'g'diyona, Xorazm, Ahamoniylar, Aleksandr Makedonskiy, miloddan avvalgi VI–IV asrlar, qadimgi tarix, tarixiy manbashunoslik.

ИСТОРИЯ СРЕДНЕЙ АЗИИ В ГРЕКО-РИМСКИХ ИСТОЧНИКАХ: АНАЛИЗ ИСТОРИИ VI–IV ВЕКОВ ДО Н. Э.

Реджапов Дониёр Бахтиярович

Исследователь.

Аннотация.

В данной статье анализируется отражение политических, социально-экономических и культурных процессов, происходивших на территории Средней Азии в VI–IV веках до н. э., в греко-римских источниках. Этот период охватывает важнейшие исторические процессы в истории Средней Азии, связанные с вхождением региона в состав державы Ахеменидов, развитием местных государств и политических образований, а также восточными походами Александра Македонского. В трудах таких античных авторов, как Геродот, Ксенофонт, Ктесий, Арриан, Квинт Курций Руф, Диодор Сицилийский и Страбон, содержатся ценные сведения о Бактрии, Согдиане, Хорезме и других территориях, их населении, политической жизни, военном потенциале и обычаях. В статье наряду с исторической значимостью сведений греко-римских авторов рассматриваются их субъективность, географические и хронологические ограничения. Сравнительный анализ данных источников с археологическими материалами и восточными письменными источниками позволяет более полно осветить древнюю историю Средней Азии.

Ключевые слова: Средняя Азия, греко-римские источники, античная история, Геродот, Ксенофонт, Ктесий, Арриан, Страбон, Бактрия, Согдиана, Хорезм, Ахемениды, Александр Македонский, VI–IV века до н. э., древняя история, историческое источниковедение.

THE HISTORY OF CENTRAL ASIA IN GRECO-ROMAN SOURCES: AN ANALYSIS OF THE 6TH–4TH CENTURIES BC

Redjapov Doniyor Baxtiyarovich

Researcher.

Abstract.

This article analyzes how the political, socio-economic, and cultural processes that took place in Central Asia during the 6th–4th centuries BCE are reflected in Greco-Roman sources. This period encompasses significant historical developments in Central Asian history, including the incorporation of the region into the Achaemenid Empire, the development of local states and political structures, and Alexander the Great's campaigns to the East. The works of ancient authors such as Herodotus, Xenophon, Ctesias, Arrian, Quintus Curtius Rufus, Diodorus Siculus, and Strabo contain valuable information about

Bactria, Sogdiana, Khorezm, and other territories, including their populations, political life, military capabilities, and customs. In addition to examining the historical significance of the accounts provided by Greco-Roman authors, the article considers their subjectivity and geographical and chronological limitations. A comparative analysis of these sources with archaeological evidence and Eastern written sources allows for a more comprehensive understanding of the ancient history of Central Asia.

Keywords: Central Asia, Greco-Roman sources, classical history, Herodotus, Xenophon, Ctesias, Arrian, Strabo, Bactria, Sogdiana, Khorezm, Achaemenids, Alexander the Great, 6th–4th centuries BCE, ancient history, historical source studies.

Kirish. Miloddan avvalgi VI–IV asrlar O'rta Osiyo tarixida muhim siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar yuz bergan davrlardan biridir. Bu davrda mintaq hududlari, xususan, Baqtriya, So'g'diyona, Xorazm va Marg'iyona qadimgi Sharq va Yaqin Sharq davlatlari bilan faol siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalarda bo'lgan. Miloddan avvalgi VI asrda O'rta Osiyoning ayrim hududlari Ahamoniylar imperiyasi tarkibiga kirgan bo'lsa, miloddan avvalgi IV asrda Aleksandr Makedonskiyning istilolari natijasida mintaqada yangi siyosiy jarayonlar yuzaga kelgan.

Ushbu davr tarixini o'rganishda yunon-rim mualliflarining asarlari muhim yozma manba sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, Gerodotning "Tarix" asarida Ahamoniylar imperiyasi tarkibidagi xalqlar, ularning harbiy majburiyatlari, urf-odatlar va geografik joylashuvi haqida ma'lumotlar berilgan. Ksenofont va Ktesiy asarlarida ham Fors davlati hamda uning sharqiy hududlari haqida ma'lumotlar uchraydi. Aleksandr Makedonskiyning O'rta Osiyoga yurishlari esa Arrian, Diodor Sitsiliyskiy, Kvint Kursiy Ruf va Plutarx kabi mualliflarning asarlarida nisbatan batafsil yoritilgan.

Yunon-rim manbalarining asosiy xususiyati shundaki, ularning mualliflari O'rta Osiyo voqealarining bevosita ishtirokchisi yoki mahalliy kuzatuvchisi bo'lmagan. Shu sababli mazkur manbalarda ayrim voqealar yunon-rim dunyoqarashi va siyosiy tasavvurlari asosida bayon qilingan. Shuning uchun ularni tanqidiy yondashuv asosida o'rganish, boshqa yozma manbalar hamda arxeologik topilmalar bilan taqqoslash muhimdir.

Miloddan avvalgi VI–IV asrlar tarixini yunon-rim manbalari asosida tahlil qilish orqali O'rta Osiyo xalqlarining siyosiy hayoti, harbiy tashkiloti, iqtisodiy faoliyati va madaniy taraqqiyoti haqida muhim xulosalarga kelish mumkin. Ayniqsa, Baqtriya va So'g'diyaning Ahamoniylar imperiyasidagi o'rni hamda Aleksandr Makedonskiy istilosiga qarshi mahalliy aholining qarshilik harakatlari mintaq tarixining muhim jihatlaridan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'rta Osiyoning miloddan avvalgi VI–IV asrlar tarixini o'rganishda Gerodot, Ksenofont, Ktesiy, Arrian, Diodor Sitsiliyskiy, Kvint Kursiy Ruf va Strabon asarlari muhim manbalar hisoblanadi. Ularda Baqtriya, So'g'diyona, Xorazm, saklar, Ahamoniylar davlati va Aleksandr Makedonskiyning yurishlari haqida ma'lumotlar berilgan. Ushbu manbalar orqali mintaqaning siyosiy, harbiy va ijtimoiy hayotini o'rganish mumkin. Maqolada tarixiy-xronologik, qiyosiy-tarixiy va manbashunoslik metodlari qo'llanildi. Yunon-rim mualliflarining ma'lumotlari o'zaro taqqoslanib, ularning tarixiy ishonchliligi tahlil qilindi. Shuningdek, yozma manbalar arxeologik ma'lumotlar bilan qiyosiy o'rganilib, O'rta Osiyoning miloddan avvalgi VI–IV asrlar tarixini xolis yoritishga e'tibor qaratildi.

MUHOKAMA

"Tarix otasi" deb nom olgan Gerodot asarida Baqtriyaning Kir II tomonidan bosib olinishi jarayoni bayon qilingan. Uning "Tarix" asarida quyidagicha keltirilgan: "Bobil, Baqtriya xalqi, saklar va misrlar asosiy to'siq bo'lgan. Bu xalqlarga qarshi Kirning o'zi bostirib borishni, ioniyaliklarga qarshi boshqa harbiy qo'mondonni yuborishni rejalashtirgan" [3]. Yana "Quy i Osiyoni Garpag odamsiz qoldirdi, yuqorisini Kirning o'zi. U xalqlarni birma-bir bo'ysundirib bordi, lekin biriga ham shafqat qilmadi", deb yozib qoldirgan. Bu bilan Kir II tomonidan bosib olingan qudratli davlatlar sanab o'tilgan va ularni bosib olish jarayoni o'ta shafqatsiz tarzda olib borilganligi ayon bo'ladi.

Baqtriyaning bosib olinishi Ktesiy asarida ham yozib qoldirilgan. Unda Kir II ning Baqtriyaga qarshi jang harakatlari natijasiz bo'lganligi, ya'ni jang qanchalik shiddat bilan olib borilganligiga qaramay, Baqtriya aholisi taslim bo'lmaganligi yozilgan. Faqat Midiya podshosi Astiag Kir II ning otasi, Amitida uning onasi deb tan olinganligi haqidagi xabarni baqtriyaliklar olgachgina jangni to'xtatib, taslim bo'lganlar va Kir II hukmronligini tan olganlar, deb yozib qoldirilgan.

NATIJALAR

Gerodotning asarida Doro I ning taxtni egallash jarayonida sodir bo'lgan siyosiy jarayonlar va olib borgan siyosati yozib qoldirilgan. Doro I birinchi bo'lib imperiyani 20 ta satraplikka bo'lib, ularga soliqlarni joriy qilgan. Baqtriya o'n ikkinchi satraplik bo'lgan, uning hududi Baqtriyadan egllargacha bo'lgan, 350 ta kumush talant soliq solingan. Sug'd va Xorazm o'n oltinchi satraplik tarkibida bo'lib, unga parflar, xorazmiylar, sug'dlar va ariylar kirgan. Ular 300 ta kumush talant soliq to'laganlar [3]. O'rta Osiyo hududida yana bir — o'n beshinchi satraplik tashkil etilgan. Bu satraplikka saklar va kaspiylar kirgan bo'lib, ulardan 250 talant miqdorida soliq olingan.

Ahamoniylar tomonidan solingan soliqning "talant" miqdori tadqiqotchilar tomonidan tahlil qilingan va og'irligi turlicha ko'rsatilgan [7]. N. A. Egamberdiyevaning tadqiqot ishida talant miqdori tahlil qilinib, uning ikkita turi bo'lganligi ko'rsatilgan. Og'ir turi 60,4 kilogramm bo'lgan. Ikkinchi turi yengil talant bo'lib, u "podsho talanti" deb atalgan, og'irligi 30,2 kilogramm bo'lgan [2, 15–16-b.].

Tadqiqotchi tomonidan olingan soliq miqdori bugungi kun nuqtayi nazaridan matematik usulda tahlil qilingan. Bunda talantning og'irligi 30,2 kilogramm deb olinib, talantlar soniga ko'paytirilgan. Bunda Baqtriya satrapligidagi 360 talant 10 872 kilogrammni tashkil qilgan. Xorazm, Parfiya, So'g'd va Ariyadan olingan 300 talant 9060 kilogrammni, saklar va kaspiylardan olingan 250 talant esa 7550 kilogrammni tashkil qilgan. O'rta Osiyo hududidan har yili 910 talant olingan. Bu esa 27 482 kilogramm kumushni tashkil qilgan. Bu Ahamoniylar tomonidan har yili O'rta Osiyodagi satrapliklardan

yigirma yetti tonnadan ortiq kumush soliq sifatida olib ketilganligini ko'rsatadi.

Bunday tahlil natijasi yana bir masalani yuzaga keltiradi. O'rta Osiyo hududidan har yili shu qadar katta miqdordagi kumush olib ketilganmi, qadimgi davlatlar kumushni qayerdan olishgan, vaholanki, qadimgi davrga oid kumush konlari kam aniqlangan yoki talant miqdori noto'g'ri berilganmi, degan savol tug'iladi. Bu esa, albatta, mazkur masalani oydinlashtirish uchun geologlar bilan hamkorlikda keng tadqiqot ishlarini olib borishni talab etadi.

Gerodot kitobining yettinchi qismida Kserks I (mil. av. 486–464-yillar)ning yunonlarga qarshi yangi tasvirlangan. Unda forslar armiyasining tarkibi va qurollarini tavsiflash jarayonida baqtriyaliklar ham eslab o'tilgan: "Baqtriyaliklarning qalpoqlari midiyaliklarnikiga juda o'xshagan, ular qamishdan yasalgan o'q va kalta nayzalar bilan qurollanganlar. Baqtriyaliklar va saklarga Gistasp, Doro va Atossaning o'g'li boshchilik qilgan" [6]. Parfiyaliklar, sug'diylar, xorazmliklar, gandariyaliklar va dadiklarning harbiy qurollari baqtriyaliklarniki bilan bir xil bo'lganligi ko'rsatilgan [7]. Baqtriyaliklarning otliq jangchilari ham bo'lganligi ko'rsatib o'tilgan.

Baqtriya davlatining siyosiy tarixiga oid tarixiy hujjatlar Shimoliy Afg'oniston hududidan topilgan [4, 52–54-b.]. Hujjatlar dastlab isroillik olimlar Sh. Sheked va D. Nave tomonidan o'qilgan va tahlil qilingan. Tarixiy hujjatlar miloddan avvalgi V–IV asrlarga oid bo'lib, 30 tasi teriga va 18 tasi sadaqayrag'och yog'ochiga qora siyoh bilan yozilgan. Bitta hujjat miloddan avvalgi V asrga, boshqalari esa miloddan avvalgi 353–324-yillarga oid ekanligi aniqlangan. Bu xatlar Artakserks III, Doro III va Aleksandr Makedonskiy davrlariga tegishli bo'lgan.

Tadqiqotchilar bu xatlarni mazmuniga qarab to'rt guruhga ajratganlar. Xatlarning asosiy guruhida mansabdor Axvamazdaning Bagavant ismli o'zidan quyiroq mansabda bo'lgan shaxsga o'zining Artadatan cho'lida joylashgan qo'rg'onining tomini ta'mirlash, tegirmoniga kunjut va don, karvoniga esa sirka yetkazib berish lozimligi aytilgan. Xatlarning birida Nixshapayya shahri haqida ma'lumot berilgan. Unda shahar devori va handag'i qurilishida qatnashish vazifalari yozilgan.

Xatlarni tarjima qilgan Sh. Sheked Axvamazdani Baqtriya satrapi, Bagavantni esa dehqonchilik vohasining fratarakgi, ya'ni mahalliy hokim deb hisoblab, Nixshapayya shahri Sug'ddagi Naxshab shahri bo'lsa kerak, degan fikrni ilgari suradi. Bu xatlarni tahlil qilgan E. V. Rtveladze va G. A. Koshelenko voqealarning miloddan avvalgi 333–332-yillarga oidligini inobatga olib, Baqtriya satrapi bu davrda Bess bo'lganligini ko'rsatib, Sh. Shekedning fikrini inkor qilishgan [4, 53-b.].

Xatlarda yozilgan geografik hududlarning lokalizatsiyasini qayta ko'rib chiqish zarur hisoblanadi, chunki Nixshapayyani Qashqadaryo hududi bilan bog'lash munozaralidir. Xatlar Shimoliy Afg'onistondan topilgan bo'lib, mahalliy xarakterga ega bo'lgan hujjatlar ko'pincha shu hududdan uzoq joylarga olib ketilmagan yoki saqlanmagan. Bu esa xatda ko'rsatilgan Nixshapayya shahrining lokalizatsiyasini Shimoliy Afg'oniston hududlaridan izlash lozim, degan xulosaga kelishimizga asos bo'ladi.

Baqtriya tarixi haqidagi yozma manbalardagi ma'lumotlar yana Aleksandr Makedonskiyning harbiy yurishlari davriga oid. Kvint Kursiy Rufning "Buyuk Aleksandr Makedonskiy tarixi" asarida baqtriyaliklarning xarakteri ta'riflab berilgan: "Baqtriyaliklar bu qabilalar orasida eng jangovar va jiddiy, odatlari bo'yicha forslarga o'xshamaydi; ular urushqoq skif qabilasi uzoq bo'lmagan joyda yashashadi" [5, 59-b.]. Asarda yana baqtriyaliklarning Aleksandr Makedonskiy qo'shinlariga qarshi faol kurashganliklari ham yozib qoldirilgan. Jangda ular Ahamoniylarning eng ishonchli qo'shini bo'lganligi qayd qilingan.

Baqtriya satrapi Bessning faoliyati, Bessning Doro III ni dastlab himoya qilib, keyinchalik sotqinlik qilganligi va o'zini Ahamoniy podshosi deb e'lon qilganligi sababli Makedonskiyning uni ta'qib qilib, Amudaryodan kechib o'tganligi to'g'risidagi voqealar bayon qilingan. Shu bilan birga, Aleksandr Makedonskiyga qarshi O'rta Osiyo aholisining kurashlari to'liq bayon qilingan. Makedonskiyning Hindistonga yurishi jarayonida yunon-makedon qo'shinlari yurishni davom ettirishni xohlamagan vaqtda mahalliy aholidan qo'shin to'plab, yurishni davom ettirganligi yozib qoldirilgan [5].

Aleksandr Makedonskiy qo'shinida mahalliy aholi vakillari bo'lganligi Arrian asarida ham yozilgan: "Aleksandr o'zining agema 'do'stlarini', gipparx Gefestion, Perdikka va Demetriy, otliq baqtriyaliklar, sug'dliklar, skiflar, dailar yo'ldan yiroqda, yashirincha orolga va tog'lar oldiga bordilar" [1].

Kvint Kursiy Ruf va Arrianning asarlarida qadimgi Baqtriya davlatida Oks bo'yidagi Aleksandriya, Aleksandriya Esxata, Branxidlar shahri, Aorn, Baqtra, Pandaxeyon shaharlari tilga olingan. Siyosiy hududlar sifatida Ksenippa, Nautaka, Gabaza, Paretakena, Bubakena ko'rsatilgan. Oks bo'yidagi Aleksandriya va Aleksandriya Esxata shaharlariga Aleksandr Makedonskiy tomonidan asos solinganligi yozib qoldirilgan. Bugungi kunda bu shaharlarning lokalizatsiyasi tadqiqotchilar tomonidan tahlil qilingan.

Sug'dning Aleksandr Makedonskiy tomonidan bosib olinishi jarayoni Arrianning "Aleksandr yurishi" asari va Kvint Kursiy Rufning "Buyuk Aleksandr tarixi" asarlarida berilgan. Ularda Makedonskiy tomonidan Maroqandaning egallanishi, Spitamenga qarshi kurash, Sisimetr qal'asining egallanishi va undan keyingi davrdagi boshqaruv jarayonlari keng bayon qilingan. Aleksandr Makedonskiy Sug'd davlatida o'z hukmronligini o'rnatish uchun deyarli uch yil vaqt sarflaganligini ko'rishimiz mumkin.

Qadimgi xorazmliklar haqida miloddan avvalgi VI asrda yashagan Miletlik Gekateyning "Yer kurrasining tasviri" asarida ma'lumotlar saqlanib qolgan. U "Xorazmliklar parflardan sharqda yashaydi", deb yozib qoldirgan. Vizantiyalik Stepan asarida o'sha davrda "Xorazmiya" shahri bo'lganligi haqida ma'lumot yozib qoldirilgan.

Shu ma'lumot asosida tadqiqotchilar xorazmliklar dastlab Amudaryoning quyi oqimida emas, balki undan janub tomonda yashaganlar, degan g'oyani ilgari surganlar. Ular o'z fikrlarini Gerodotning "Tarix" asarida berilgan "Akes" daryosi haqidagi ma'lumot bilan asoslashgan. Shu tariqa qadimgi Xorazm haqidagi "Katta Xorazm" g'oyasi vujudga kelgan. Bu g'oya orqali miloddan avvalgi I ming yillikning boshida xorazmliklar nihoyatda katta hududda, ya'ni Amudaryoning quyi oqimidan tashqari, Tajan va Murg'ob vohalari hududlarida ham o'z hukmronligini o'rnatganlar, degan fikr ilgari surilgan.

Lekin boshqa tadqiqotchilar, aksincha, xorazmliklar dastlab janubda yashab, keyinchalik Amudaryoning quyi

oqimiga ko'chib borganlar, degan g'oyani ilgari surganlar. Bugungi kundagi tadqiqotlarda xorazmliklar dastlab janubda yashab, keyinchalik Amudaryoning quyi oqimi hududlariga ko'chib kelganlar, degan g'oya ilgari surilmoqda. I. N. Xlopin "Katta Xorazm" davlati masalalarini tahlil qilib, xorazmliklar dastlab Tajan va Murg'ob vohalarida yashaganlar, keyinchalik qandaydir sabab natijasida shimolga, Amudaryo bo'ylariga ko'chib ketgan bo'lishlari mumkin, degan fikrni bildirgan.

Qadimgi Xorazmning Ahamoniylar davlati tarkibiga kirganligi to'g'risidagi ma'lumotlar Eron yozma manbalari asosida bayon etilgan. Shu bilan birga, antik davr mualliflari asarlarida ham Ahamoniylarning qadimgi Xorazm va saklar ustidan hukmronligi o'rnatilganligi haqidagi ma'lumotlar mavjud. Bu to'g'risida eng ko'p tilga olingan hodisalar Gerodotning asarida berilgan To'maris haqidagi hikoya va Poliennning Shiroq haqidagi ma'lumoti hisoblanadi. Kir II shimoliy chegaralarni saklarning hujumlaridan saqlash uchun miloddan avvalgi 530-yilda yurish qilgan. Bu yurish Gerodotning "Tarix" asarida keng yoritilgan. Kir II To'maris bilan bo'lgan jangda halok bo'lganligi yozib qoldirilgan.

Kir II ning vafot etgan vaqti ham Bobil hujjatlarini o'rganish orqali aniqlangan. Bobilga Kir II nomi bilan yuborilgan hujjat miloddan avvalgi 530-yilning 12-avgusti bilan imzolangan. Kambiz nomidan yuborilgan birinchi hujjat esa miloddan avvalgi 530-yilning 31-avgusti bilan imzolangan. Bundan Kir II miloddan avvalgi 530-yil avgust oyining ikkinchi yarmida vafot etgan, degan xulosaga kelish mumkin. Shu asosda To'maris bilan bo'lgan jang aynan shu vaqtga to'g'ri kelgan bo'lishi mumkin, deb hisoblashimiz mumkin.

Shu bilan birga, Vizantiyalik Stefanning asari orqali bizgacha yetib kelgan Knidlik Ktesiyning "Eron tarixi" asarida Kir II vafotidan oldin farzandlariga imperiyani bo'lib berganligi yozib qoldirilgan: "Kir, Ktesiy ma'lumoticha, vafotidan oldin o'zining podsholigini quyidagicha taqsimladi: katta o'g'li podsho bo'ldi, kichik o'g'li baqtriyaliklar, xorazmiylar, parfiyaliklar va karmaniylarga boshliq bo'ldi. Spitama o'g'li, Astianning kuyovi derbeklar satrapi bo'ldi, boshqasi barkaniylar. Kir barchasiga onasiga bo'ysunishni, o'zaro va saklar podshosi Amorg bilan tinchlik va do'stlikni saqlashni vasiyat qildi".

Ktesiyning bu ma'lumoti Gerodotning To'maris haqidagi hikoyasidagi ma'lumotga zid keladi. Ktesiyning bu ma'lumoti I. V. Pyankov tomonidan tahlil qilingan bo'lib, olimning fikricha, Kir II ning "varvarlar" tomonidan o'ldirilganligi haqidagi ma'lumot uning sha'niga mos bo'lmaganligi uchun bu xabar ommadan yashirilgan bo'lishi mumkin. Shu sababdan ham podsho kutubxonasidan foydalana olgan Ktesiy saroy hujjatlarida bayon qilingan fikrlarni yozib qoldirgan bo'lishi mumkin. Gerodot esa To'maris haqidagi hikoyani Kavkazga borgan vaqtida xalq orasida saqlanib qolgan rivoyat asosida bayon qilgan.

Antik davr mualliflari asarlarida esa Xorazm davlatining yunon bosqini davrida qanday siyosat olib borganligi tasvirlangan. Arrian va Kvint Kursiy Rufning asarlarida bir xil voqeaning ikki xil talqini kuzatiladi. Arrianning asarida quyidagicha ma'lumotlar berilgan: "... Shu paytda Aleksandrning oldiga xorazmiylar shohi Farasman bir yarim ming otliq bilan keldi. Farasman kolxlar va amazonka qabilalari bilan qo'shni bo'lib yashashini aytdi va bir yo'la Evksin dengizi (Qora dengiz) bo'yida yashovchi qabilalarni bo'ysundirishni istasa, unga yo'l boshchi bo'lishini hamda jangchilar uchun zarur narsalar tayyorlab berishini bildirdi. ... Farasmanga u (Aleksandr) tashakkur bildirib, do'stlik ittifoqini tuzdi, lekin u Pontudlyaga borish vaqti emasligini bildirdi. U Farasmanni Baqtriya boshqaruvchisi fors Artabazga topshirib, ularni vataniga kuzatib qo'yishni topshirdi" [1].

Kvint Kursiy Ruf asarida Xorazmshohning ismini "Fratafern" tarzida bergan: "Fratafern, xorazmiylar hukmdori, qo'shnilar massagetlar va daxlar bilan birlashib, o'zining bo'ysunganligiga ishonitirish uchun podsho (Aleksandr) oldiga odamlarini yubordi" [5]. Bu ma'lumot orqali Aleksandr Makedonskiy davrida Xorazmning shohi Fratafern bo'lgan, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Yu. A. Rapoport bu masalani tahlil qilib, Aleksandr Makedonskiy davrida Xorazm podshosi Fratafern bo'lgan va u Makedonskiy huzuriga o'zining odamlarini yuborgan, deb ko'rsatadi. Yunon tarixchisi bo'lgan Arrian esa Aleksandrning obro'sini yanada ulug'lash uchun Xorazm hukmdori Farasmaning o'zi elchi bo'lib kelgan, degan fikrni yozib qoldirgan, degan xulosaga keladi [7, 34-b.]. Qadimgi Xorazm tarixiga oid bu ma'lumot ham munozarali masalalardan biri bo'lib, uni arxeologik ma'lumotlar bilan solishtirib, keng tahlil qilish zarur.

O'rta Osiyoning miloddan avvalgi VI-IV asrlarga oid tarixi bo'yicha yozma manbalardagi ma'lumotlar kam va ma'lum bir parchalar shaklida yetib kelgan bo'lsa-da, o'sha davr tarixini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu davrga oid yozma manbalarda aynan shu hudud tarixi bevosita yoritilmagan, balki boshqa davlatlar tarixini bayon qilish jarayonida aytib o'tilgan. Bu yozma manbalardagi ma'lumotlar XIX asrning oxirlaridan boshlab tadqiqotchilar tomonidan tahlil qilinib kelinayotgan bo'lsa-da, hozirgi kungacha tadqiqotchilar o'rtasida munozaralarga sabab bo'layotgan jihatlar ham mavjud. Yozma manbalardagi ma'lumotlarni arxeologik tadqiqot ishlari natijalari bilan qiyoslash jarayoni ularning obyektivlik darajasini aniqlash imkonini bermoqda.

Baqtriya, Sug'd va qadimgi Xorazm davlatlari to'g'risidagi yozma manbalardagi ma'lumotlar turli fan sohalarida faoliyat olib borayotgan tadqiqotchilar tomonidan bugungi kunda ham keng va chuqur tahlil qilinib, bu borada yangi g'oyalar ilgari surilmoqda. Bu tadqiqot ishlarining e'tiborli tomoni shundaki, ularda ilgari surilgan hodisalar, voqealar va hududlarning interpretatsiyasiga e'tibor qaratilmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, miloddan avvalgi VI-IV asrlar O'rta Osiyo tarixini o'rganishda yunon-rim yozma manbalari katta ilmiy ahamiyatga ega. Gerodot, Ksenofont, Ktesiy, Arrian, Diodor Sitsiliyskiy, Kvint Kursiy Ruf va Strabon kabi mualliflarning asarlari orqali mintaqaning siyosiy tuzilishi, aholisi, hududlari, harbiy salohiyati va boshqa jihatlar haqida muhim ma'lumotlarni olish mumkin.

Yunon-rim manbalarida O'rta Osiyo, avvalo, Ahamoniylar imperiyasining sharqiy hududlari hamda Aleksandr Makedonskiy istilolari bilan bog'liq holda tasvirlangan. Ayniqsa, Baqtriya va So'g'diyona aholisi tomonidan bosqinchilarga ko'rsatilgan qarshilik mintaqada mahalliy siyosiy kuchlar va harbiy an'analar rivojlanganini ko'rsatadi. Spitamen boshchiligidagi qarshilik harakati esa O'rta Osiyo xalqlarining o'z hududi va mustaqilligi uchun kurashining yorqin namunalari biridir.

Shu bilan birga, yunon-rim manbalarini mutlaq va o'zgarmas tarixiy haqiqat sifatida qabul qilish to'g'ri emas. Ularda voqealarning muallif pozitsiyasi asosida yoritilishi, ayrim ma'lumotlarning bo'rttirilishi yoki noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Shu sababli antik mualliflar ma'lumotlarini arxeologik materiallar, Ahamoniylar davri yozuvlari va boshqa Sharq manbalari bilan qiyosiy o'rganish zarur. Ana shunday kompleks yondashuv O'rta Osiyoning miloddan avvalgi VI–IV asrlardagi tarixiy taraqqiyotini xolis va ilmiy jihatdan chuqurroq yoritish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Арриан Флавий. Поход Александра / пер. М. Е. Сергеенко; вступ. ст. О. О. Крюгера. – Москва: МИФ, 1993. – 272 с. – Кн. IV, гл. 15, § 4–6. – ISBN: 5-87214-018-5. – URL: <https://kronk.spb.ru/library/1993-flavius-arrianus.htm>.
2. Egamberdiyeva N. A. Amudaryo havzasi hududlarining qadimgi madaniyati (mil. avv. VIII – milodiy IV asrlar): monografiya. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 268 b. – B. 15–16. – ISBN: 978-9943-6792-2-1. – URL: <https://akbt.urdu.uz/uz/books/2915>.
3. Геродот. История в девяти книгах / пер. и примеч. Г. А. Стратановского; под общ. ред. С. Л. Утченко. – Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1972. – 600 с. – URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01007246558>.
4. Кошеленко Г. А. Новые письменные документы по истории Центральноазиатского региона в древности // Самарқанд шаҳрининг умумбашарий мадания тараққиёт тарихида тутган ўрни: Самарқанд шаҳрининг 2750 йиллик юбилейига бағишланган халқаро конференция материаллари. – Тошкент–Самарқанд: Фан, 2007. – С. 52–54. – URL: <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/22-tarixiy-kitoblar?download=5359%3Asamarqand-shahrining-umumbashariy-madaniy-taraqqiyot-tarixida-tutgan-o-rni>.
5. Квинт Курций Руф. История Александра Македонского: с приложением сочинений Диодора, Юстина, Плутарха об Александре / отв. ред. А. А. Вигасин. – Москва: Издательство Московского университета, 1993. – 464 с. – С. 59. – ISBN: 5-211-02061-8. – URL: <https://kronk.spb.ru/library/curtius-rufus-q-1993.htm>.
6. Рапопорт Ю. А. Хорезм в древности // Рапопорт Ю. А., Неразик Е. Е., Левина Л. М. В низовьях Окса и Яксарта: образы древнего Приаралья. – Москва: Индрик, 2000. – 384 с. – С. 34. – ISBN: 5-85759-115-5. – URL: <https://otval.spb.ru/library/2000-m-odp.htm>.
7. Ртвеладзе Э. В. Цивилизации, государства, культуры Центральной Азии. – Ташкент, 2005. – 288 с. – С. 85. – URL: <https://marakandiy.uz/book/civilizacii-gosudarstva-kultury-centralnoj-azii-1>.
8. Van der Spek R. J. Money, Weights and Measures in Antiquity [Elektron resurs] // Livius.org. – URL: <https://www.livius.org/w/weights/weights.html>